

TINGENES TALE

– om gjenstandssamlingen
ved Jødisk Museum i Oslo

Dag Kopperud er samlingsforvalter ved JMO. Det vil si at han har ansvar for det faglige arbeidet som omhandler samlingsutvikling, dokumentasjon og tilgjengeliggjøring, herunder registrering, fotografering, kunnskapsinnhenting og magasinering. Dette er et foredrag han holdt under publikumssøndagen i april, og gir et interessant innblikk i noen av prosessene som går forut for en ferdig utstilling.

Av Dag Kopperud

Vi snakker gjerne om at et museum har fire hovedfunksjoner: Samling, bevaring, forskning og formidling. Blant disse fire funksjonene er det å samle det mest grunnleggende. Det er vanskelig å forestille seg et museum som ikke er en samling av noe: gjenstander, bilder eller dokumenter, kunnskap eller kilder til kunnskap.

Formålet med samlingsarbeidet ved JMO er å samle og bevare gjenstander og minner som kan belyse jødernes historie i Norge. Å samle er å skape nye verdener bortenfor den opprinnelige. Å samle er også å holde historien levende. Historier om enkeltmennesker og skjebner som ellers ville vært glemt. Gjennom innsamlingsarbeidet er det dette vi først og fremst kjemper mot – glemselen. Dette er da også en av grunnene til at vi avholder disse foredragene. Kan hende sitter det enkelte potensielle givere

rundt omkring med gjenstander, dokumenter eller fotografier som enten har tilhørt norske jøder, eller som også kan være med på å belyse sider av norsk-jødisk historie som ennå ikke er fortalt. Norske jødernes eiendommer og eiendeler ble som kjent konfiskert av det norske nazi-regimet under krigen. Kun en marginal del av dette ble gitt tilbake til de overlevende. Mye av dette materialet er – i potensielle givers øyne – kanskje ikke musealt. For oss kan imidlertid et brev, en dagbokinnføring eller et fotografi fremstå som like betydningsfullt som en hanukka-lysestake eller et kiddush-beger, all den tid det bringer frem nye aspekter og sider ved den norsk-jødiske historien og menneskene i den.

Samlingene ved Jødisk Museum i Oslo består generelt sett av gjenstander, dokumenter, foto, audiovisuelt materiale, bøker og hefter. Samlingene kan sies å være inndelt i syv deler der materialforvaltningen til dels har vært og er basert på forskjellige prinsipper:

Gjenstandssamlingen: Består av fysiske objekter og dokumenter gitt til JMO av givere, eller samlet inn av museets ansatte. Denne delen inneholder også originalfoto gitt til museet fra givere, samt bøker av antikvarisk eller kulturhistorisk verdi. Pr. april 2015 består samlingen av 2000 enkeltstående objekter fordelt på 680 museumsnummer eller enheter. Alle disse er registrert i museumsdatabasen Primus og magasinert.

Digital fotosamling: Fotos som JMO har fått skanne digitalt fra givernes fotosamlinger. Fotografiene er skannet i høy oppløsning og oppbevares av JMO digitalt. Det er foreløpig registrert ca. 200 givere og omkring 4300 digitale foto.

Intervjuer og annet egenprodusert audio(visuelt) materiale: Dette er hovedsakelig intervjuer gjort av museets egne ansatte, både i form av livsløpsintervjuer og temaintervjuer. De fleste intervjuene er lydintervjuer, men det er også gjort intervju og dokumentasjon på video og DVD – ikke minst i forbindelse med utstillingen «Husk oss til livet» i 2012. Det er gjennomført over 20 nye intervjuer som er redigert og vises på skjermer i utstillingen. Dette materialet skal bearbeides gjennom 2015 og planen er en større filmdokumentar og/eller TV-produksjon.

JMO har i tillegg i større og mindre grad samlet lyd- og bildekilder som kan dokumentere jødisk liv og historie i Norge. Blant annet ønsker museet på lang sikt å samle inn radio- og tv-programmer som omhandler jødisk liv, kultur og historie i Norge.

Arkiver: JMO overtok forvaltningen av deler av Det Mosaiske Trossamfunds arkiver i 2005. DMTs historiske arkiver består av flere

bestander, også fra privatpersoner som har spilt en viktig rolle i menigheten og dermed i norsk-jødisk historie. Arkivet omhandler årene fra 1892 (da menigheten ble etablert) til 1991 og utgjør – i tillegg til menighetsregnskaps og styremøteprotokoller – diverse korrespondanse og saksmapper. Materialet er underlagt spesielle klausulbestemmelser for privatarkiv. JMO mottar i tillegg årlig privatarkiver som gir innblikk i sider ved jødisk liv i Norge. Arkivmaterialet utgjør således en uvurderlig del av samlingene.

Bibliotek: Hovedmålet med biblioteket er å ha de bøker som på en eller annen måte kan gi innblikk i norsk-jødisk liv og historie, men også mer generelle bøker om jødisk religion og kultur. Ved inngangen til 2015 har biblioteket innlemmet 2790 bind, noen er tidsskrifthefter, mens de fleste er bøker. Samlingen er meldt inn i den nasjonale samkatalogen – en database alle kan søke i gjennom.

«Norsk-jødisk dokumentasjon – jødisk liv og historie i Norge» ble initiert av Britt Ormaasen og Oskar Kvasnes og gjennomført i perioden 2000-2003. Dokumentasjonen inneholder livsløpsintervjuer med over 50 personer født før andre verdenskrig og over 1000 fotos fra jødisk liv i Norge. Samlingen oppbevares og forvaltes av Norsk Folkemuseum, ▶

mens JMO og HL-senteret er medeiere av samlingen.

I motsetning til de fleste andre jødiske museer i Europa, har JMO ingen stor samling av judaica, det vil si jødiske seremonielle objekter. Årsaken til dette er hovedsakelig det faktum at de fleste jødene som emigrerte til Norge i årene mellom 1880 og 1920 kom fra fattige områder i Øst-Europa. De var rike på pågangsmot, ikke på materielle ting. Mange kulturhistoriske gjenstander gikk også tapt under krigen, det vil si ble enten konfiskert eller stjålet av nazi-kollaboratører i privat og offentlig regi.

Derfor er det også at dokumenter og dokumentasjonsmateriale – ved siden av det fotografiske materialet – utgjør hovedbestanddelen av gjenstandssamlingen ved JMO. Herunder brev- og korrespondanse, identifikasjonskort, diplomer, bøker, hefter osv. Jeg skal nå gå nærmere inn på et lite utvalg av gjenstander som kan eksemplifisere dette. Utvalget baserer seg på gjenstandsmateriale som omhandler familier som ble utsløtt under Holocaust. Enkelte av gjenstandene er i seg selv ofte svært enkle, men helt unike, all den tid de speiler livshistorier og skjebner som ellers ville vært glemt for ettertiden.

Boken ”Største kunsten dog på egne ben å stå” er en av mine favorittgjenstander her på museet. Den er skrevet av norsk-jødiske Ida Rotmann og utgitt på eget forlag i 1939. Født inn i en fattig familie på Vaterland i datidens Kristiania,

med en alkoholisert far som senere ble vaneforbryter, må Ida Rotmann tidlig ha lært seg å stå på egne ben. Boken er da også en samling noveller med sterke selvbiografiske trekk, der gjennomgangstemaene er ulykkelig kjærlighet, ensomhet, rotløshet og fremmedgjøring. Sistnevnte tema beskrives særs godt i den avsluttende novellen om den kvinnelige teaterskoleeleven som, til tross for et åpenbart talent, sliter med å få engasjementer. Så også i virkelighetens verden. Etter å ha fått skuespillerkarrieren lagt i grus, tok Ida etter hvert jobb som kontordame. I august 1942 giftet hun seg med norsk-jødiske Elias Gorwitz. Tre måneder senere ble begge deportert til Auschwitz og drept.

Ingenting er skrevet om Ida Rotmann, og hennes historie, som også var helt ukjent for museet, ville fortsatt ha vært et glemt kapittel hadde det altså ikke vært for denne boken, som er en gave til museet fra Irene Ganz Stohn, Idas kusine på morsiden.

En annen norsk-jødisk kunstner hvis liv og virke har vært ganske ukjent for oss er Erik Otto Seligmann. Med unntak av det som står skrevet i «Våre Falne», er det også svært lite vi vet om familien Seligmann. Vi vet at de – i motsetning til Ida Rotmanns familie – var relativt velstående. Faren, Richard Sally Seligmann, kom til Norge fra Tyskland i 1905 og slo seg raskt opp som kjøpmann. Ti år senere kjøpte han eiendommen Halvdan Svartes gate 30b på Frogner i Oslo for 26 000 kroner, en anseelig sum i 1915. Richard Seligmann

jobbet senere som redaktør for tidsskriftet ”Lær, Sko og Skinn”, var også livsvarig medlem av museumsforeningen, og den som initierte opprettelsen av et norsk sko-museum på Teknisk Museum i 1941. I 1913 giftet han seg med Luise (f. Heilbut), også fra Tyskland. Sammen fikk de tre sønner, Hans (f. 1914), Erik Otto (f. 1916) og Rolf (f. 1920). Hele familien ervervet norsk statsborgerskap. Den eldste sønnen Hans døde allerede i 1932 i en tragisk ulykke. Erik Otto utdannet seg til reklametegner, Rolf til sekretær. Den 26. oktober 1942 ble Richard, Erik Otto og Rolf, samt barnas morfar – Julius Heilbut, som sammen med sin kone hadde kommet til Norge i 1938 – hentet fra sitt hjem i Kongleveien i Oslo og sendt til Berg arbeidsleir. En måned senere ble også moren Luise og mormoren Rosalie arrestert. Hele familien ble deportert med Donau til Stettin, og derfra til Auschwitz. Ingen overlevde.

Alt vi har igjen etter Erik Otto Seligmann er disse to portrettmaleriene, som er en gave til museet fra den portretterte - Jan Aaser selv.

Til slutt skal vi se nærmere på to gjenstander med en litt annen proveniens eller opprinnelse. Det er ikke ofte JMO får muligheten til å gå til innkjøp av gjenstander som disse, og både sølvkannen og sølvfatet har da også en helt spesiell historie. I januar i år fikk museet en e-post fra en Osломann hvis oldemor hadde drevet forretning i Stockholmsgata i Oslo. I korrespondansen som fulgte skriver han blant annet: ”I min mormors hjem ble kannen og

“ Fatet har også et krigsskattestempel fra Lemberg (Lviv) datert 1807. Det kan i mangt minne om et såkalt Pidyon Ha-Ben-fat, som ble brukt der den førstefødte guttebabyen ble båret frem for en kohen for å utløses fra tempeltjenesten.

fatet omtalt som russisk ettersom min oldemor hadde kjøpt/ byttet gjenstandene av en familie derfra. Jeg kan ikke huske at kannen noen gang har blitt brukt, men at den inneholdt følgende notat: Fad og kanne ’Mottaget af Olga og Esther Scheer i Helgesensgade, deponered førebetalning og levering, Kristiania november 1907.’”

Oldebarnet til forretningskvinnen fra Stockholmsgata hadde opprinnelig solgt gjenstandene til en svensk antikvitetshandler, men gjorde oss altså oppmerksom på det jødiske opphavet etter å ha sett programmet med Mona Levin i TV-serien «Hvem tror du at du er». Her følger vi den jødiske familien Scheers reise fra Litauen til Norge rundt begynnelsen av 1900-tallet.

Kannen er en såkalt Rechaud-kanne, altså en tekanne med eget varmeelement. Den er trolig laget av sølvsmeden Benjamin Kieidon, som virket som mester i Wilno (Vilnius) mellom 1774 og 1790.

Det store sølvfatet som er av polsk opprinnelse, og veier over 1 kg. Det

har dekoren “ Noahs familie foran arken etter floden”. I følge den svenske antikvitetshandleren er det laget av den polske sølvsmeden Marcin Holke, som virket i Warszawa mellom 1792 og 1823. Fatet har også et krigsskattestempel fra Lemberg (Lviv) datert 1807. Det kan i mangt minne om et såkalt Pidyon Ha-Ben-fat, som ble brukt der den førstefødte guttebabyen ble båret frem for en kohen for å utløses fra tempeltjenesten. Fatet er imidlertid inngravert med latinsk tekst, noe som indikerer at det ikke er jødisk. (Selve teksten er hentet fra I. Mosebok, 8. kapittel, vers 16-19 og speiler dekoren, altså Noahs familie med alle dyrene etter syndefloden.)

Hvem var så Olga og Esther Scheer som i 1907 hadde solgt eller deponert gjenstandene, og hvordan var de kommet familien i hende til å begynne med? Det siste kan vi kun spekulere i. Kan hende var de arvestykker, ment som en redning ved harde tider. Om familiens skjebne vet vi mer. Vi vet at faren til Esther, Marcus Scheer, var født i Pikelen, Litauen i 1858, og at han, sammen med hustruen Olga Golde

og syv barn var kommet til Norge på begynnelsen av 1900-tallet. Den eldste datteren Esther giftet seg etter hvert med Isak Jelawitz, også han opprinnelig fra Litauen. De bosatte seg i Helgesensgate i Oslo og fikk tilsammen 5 barn – David, Fanny, Hermann, Dora og Sara. Hele familien ble i 1942 deportert og drept i Auschwitz. Så også Esthers mor Olga, og søsteren Fanny.

Svært få fysiske spor er igjen etter Esther og hennes familie. Disse gjenstandene fremstår derfor som et uhyre viktig bidrag til deres historie, så vel som til museets samlinger forøvrig.

Denne aksesjonen hadde imidlertid ikke vært mulig uten Stein Holm, som tipset oss om gjenstandene og også fant dokumentasjonen på det tidligere eieforholdet. Selve finansieringen av innkjøpet hadde heller ikke vært mulig uten generøse donasjoner fra herrene Lars Sigvarth og Paul Rabl.

Da håper jeg dere har fått en litt bredere forståelse av hvordan samlingsarbeidet her på huset foregår. Gaver og bidrag fra publikum står altså helt sentralt i vår innsamlingsvirksomhet og må sies å representere den aller viktigste innsamlingsmetoden. Tingenes verdi måles ikke i størrelse eller estetikk, men etter graden av foreliggende dokumentasjon og historiene de gjemmer. «Et menneske er først glemt, når navnet deres er glemt», sier den tyske kunstneren Günter Demnig. Ida Rotmann, Erik Otto Seligmann og Esther og Olga Scheer er ikke glemt. Takket være tingenes kraft – tingenes tale. ✨